
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՏՔԻ ՈՉ ՏԻՊՕՐԻՆԱԿ ՁԵՎԵՐԻ ԸՄԲՈՆՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Ավանդական ձևական տրամաբանության պատմությունը դիտարկելիս ակնառու է տրամաբանների մտքի ձևերն առավելագույն չափով պարզեցնելու ձգտումը, ինչի արդյունքում նրանք փորձել են հանգել այնպիսի եզրակացությունների, որոնք ոչ միայն ճշմարիտ են, այլև հնարավորինս պարզ: Այսպիսի մոտեցումը կարող է օգտակար և արդյունավետ լինել այդ ձևերն ուսումնասիրողների համար: Այս տեսանկյունից ևս հատկապես մեծ է Արիստոտելի տրամաբանական բնույթի հետազոտությունների նշանակությունը, մասնավորապես սիլլոգիզմի մի ձևից մյուսին անցումը, փոխակերպումը, ինչը թույլ է տալիս ավելի հստակ պատկերացնել այն, ինչը ոչ միշտ է հաջողվում ըմբռնել հատկապես ոչ մասնագետներին:

Այն, ինչ Արիստոտելի և նրա հետևորդների գործունեության շնորհիվ հաջողվել է առավելագույն չափով պարզեցնել և չափանիշ դարձնել մտքի ձևերը հասկանալու համար, անվանենք մտքի տիպորինակ ձևեր:

Ինչպես առօրյա կյանքում, այնպես էլ գիտական հետազոտություններում և գեղարվեստական գրականության մեջ հազվադեպ կարելի է հանդիպել այս տիպորինակների ձևով կատարված եզրահանգումների: Սովորաբար օգտագործվում են ոչ տիպորինակ ձևեր, որոնք տարբերվում են տիպորինակ ձևերից նրանով, որ նախադրյալներից եզրակացության հանգելու համար օգտագործվում է նաև լրացուցիչ տեղեկույթ, որի բնույթը կախված է այն բանից, թե ինչ բնագավառի են պատկանում դիտարկվող եզրահանգումները, թերևս, ավելի ստույգ՝ մտահանգումները: Որոշ դեպքերում լրացուցիչ տեղեկատվությունը կարող է ուժեղացնել զգացմունքային ազդեցությունը, մեկ այլ դեպքում՝ համոզելու հնարները և նման կարգի այլ գործոններ: Այդպիսի դեպքերում, որպես օրենք, պահպանվում է կշռադատության, տվյալ դեպքում մտահանգման տրամաբանական կառույցը, որը վերը հիշատակված լրացուցիչ գործոն-

ների հետևանքով դառնում է ոչ բացահայտ և բացահայտ դառնալու համար կարիք ունի որոշակի կերպարանափոխությունների, փոխակերպումների:

Պարզաբանելու համար դիմենք օրինակների: Դատողությունների բաժանումը ըստ որակի և ըստ քանակի միացյալ դասակարգման տրամաբանության դասագրքերում և այլ տիպի գրականության մեջ ամրագրված է հետևյալ կերպ.

Բոլոր s-երը p են (a):

Որոշ s-եր p են (i):

Ոչ մի s p չէ (e):

Որոշ s-եր p չեն (o):

Դիտարկված նշանները (սիմվոլները), որոնք տրամաբանական փոփոխականներ են, կարելի է փոխարինել այլ սիմվոլներով, և դրանից տրամաբանական իրողությունը չի փոխվի: Ավելին, տրամաբանական հաստատումներն ու շաղկապները հեղինակները միակերպ չեն նշում: Օրինակ, ժխտումը հաճախ նշանակվում է հետևյալ ձևով՝ p, սակայն քիչ չեն այն հեղինակները, ովքեր ժխտումը նշանակում են $\neg$ p ձևով: Սակայն դա չի կարող որևէ կերպ ազդել դիտարկվող բանաձևերի նշանակության վրա: Այսպիսի հանգամանքներն էլ իրավունք են ընձեռում դիտարկվող օրինակները համարելու մտքի որոշակի տիպօրինակ ձևեր:

Տիպօրինակ ձևերի ցայտուն արտահայտություններ են սիլլոգիզմի ձևերը:

m – p	p – m	m – p	p – m
s – m	s – m	m – s	m – s
s – p	s – p	s – p	s – p

Մտքի ձևերի տիպօրինակները հնարավորություն են ընձեռում պարզելու դիտարկվող տեքստում երկու հարց.

ա) որքանո՞վ է կանոնավոր տվյալ մտահանգումը,

բ) որքանո՞վ է հավաստի տվյալ մտահանգման եզրակացությունը:

Մտքի տիպօրինակ ձևերը որպես կանոն այսպես կոչված «մաքուր» ձևով չեն ներառվում տեքստի ցանկացած (գիտական բնույթի գործ, գեղարվեստական գրականությունից վերցրած «պատառիկ» կամ առհասարակ հաղորդակցման համար նախատեսված հաղորդում) ձևերում:

Հիշատակված (ա) և (բ) խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ է վերացարկել դիտարկվող տեքստում բոլոր այն հավելյալ տեղեկություններից, որոնք կարող են տարբեր կողմերից այս կամ այն չափով շրջապատած լինել տրամաբանական տիպօրինակը:

Ֆրանսիացի գրող Ֆրանսիս Բեբեի հերոսներից մեկը պնդում է, թե ընկերուհին նա է, ում կարող ես պատմել այն ամենը, ինչ կա քո հոգում՝ նախօրոք իմանալով, որ նա այդ մասին ոչ ոքի չի ասի: Էդնայի հետ ինքը չի կարող դա իրեն թույլ տալ, հետևաբար նա իր ընկերուհին չէ:

Առաջին հայացքից ընթերցողը գուցե չկարողանա կտրուկ որոշել և հայտարարել, թե եզրակացությունը ճշմարիտ է: Սակայն սիլլոգիզմի կանոններին ծանոթը կարող է կատարել հետևյալ փոխակերպումները. «Ընկերուհին նա է, ում ես կարող եմ վստահել այն, ինչ կա իմ հոգում՝ իմանալով, որ նա այդ մասին ոչ ոքի չի ասի»: Սա համարենք սիլլոգիզմի մեծ նախադրյալը: «Էդնայի հետ ես չեմ կարող դա ինձ թույլ տալ» դատողությունն էլ կլինի փոքր նախադրյալը: Դրանցից բխում է հետևյալ եզրակացությունը. «Հետևաբար, նա իմ ընկերուհին չէ»: Ըստ (ա) կետի պահանջի՝ պետք է ստուգել այն հարցը, թե տրամաբանության տեսակետից որքանով է կանոնավոր այս մտահանգումը: Քանի որ յուրաքանչյուր սիլլոգիստական մտահանգման համար անհրաժեշտ է միջին եզր (m), որը ամրագրվում է և՛ մեծ, և՛ փոքր նախադրյալներում, ապա տվյալ մտահանգման մեջ միջին եզրը դիտարկելի է հետևյալ ձևակերպմամբ. «Ընկերուհին նա է, ում ես կարող եմ պատմել այն ամենը, ինչ կա իմ հոգում՝ նախօրոք իմանալով, որ նա այդ մասին ոչ ոքի չի ասի»: Փոքր նախադրյալում միջին եզրը ժխտվում է, թեև բառացիորեն չի կրկնում այն, ինչ ձևակերպված է մեծ նախադրյալում: Հետևաբար, կարելի է ամրագրել այս երկու նախադրյալները տրամաբանության մեջ ընդունված նշանների միջոցով. «p-ն m է, s-ը m չէ», որը համընկնում է սիլլոգիզմի երկրորդ ձևի հետ: Մնում է պարզել, թե որքանով է հնարավոր այս երկու նախադրյալներից բխեցնել մի եզրակացություն, որն անհրաժեշտաբար ճշմարիտ է: Ըստ սիլլոգիզմի երկրորդ ձևի հատուկ կանոնների՝ նախադրյալներից մեկը պետք է լինի ժխտական դատողություն, և մեծ նախադրյալը պետք է լինի ընդհանուր: Հաշվի առնելով նաև տրամաբանության այն կանոնը, ըստ որի, եթե սիլլոգիզմի նախադրյալներից մեկը ժխտական է, ապա եզրակացությունը. ևս պետք է լինի ժխտական՝ մենք իրավունք ունենք դիտարկված երկու նախադրյալներից բխեցնել հետևյալ եզրակացությունը. «Էդնան իմ ընկերուհին չէ»:

ինչպես առօրյա կյանքում, այնպես էլ գեղարվեստական գրականության մեջ խիստ կիրառելի է պայմանական դատողությունն իր տարբեր տարատեսակներով: Մի առիթով Շեքսպիրը գրում է, թե «Եթե-ի մեջ կա ահավոր մի ուժ»¹: Երբ Համլետին հայտնում են թագավորի ցանկությունը՝ իմանալ, թե երբ է Համլետը սրախաղ սկսելու Լաերտի հետ, ստանում են հետևյալ պատասխանը. «...Երբ հրամայում է նրա (Հ.Հ.՝ թագավորի) հարմարությունը՝ իմն միշտ պատրաստ է...»²: Սա մի պայմանական ասույթ (դատողություն) է, որը կարող է պայմանական մտահանգման մեծ նախադրյալի դեր կատարել: Թե ինչպիսի եզրակացություններ կբխեն այդ ասույթից, կախված է այլ հանգամանքներից: Նախ, ինչպես ցույց է տալիս այդ ասույթի համատեքստը, թագավորը ցանկացել է իմանալ, թե արդյոք Համլետը տրամադի՞ր է Լաերտի հետ սրախաղն սկսել իսկույն կթե, թե՞ կկամենար ուրիշ ժամանակի թողնել: Համլետը լի էր սրախաղն իրականացնելու վճռականությամբ, սակայն որոշ հանգամանքների (այն է, որ ինքն այնպես լավ զգա, ինչպես այդ լուրը ստանալու պահին է զգում) առկայության պարագայում նա իր որոշումն արտահայտում է հետևյալ պայմանական մտահանգման ձևով. «Եթե հիմա պետք է լինի, ապագայում չի լինելու: Եթե ապագայում չպետք է լինի, հիմա է լինելու: Եթե հիմա չլինի, մի օր լինելու է»³: Սա արդեն, իրոք, զուտ պայմանական մտահանգում է, որի ինչպես նախադրյալները, այնպես էլ եզրակացությունը պայմանական դատողություններ են: Բայց այդ պայմանական ձևը յուրահատուկ եղանակով է արտահայտված Համլետի՝ Հորացիոյի հետ ունեցած երկխոսությունում: Այս պայմանական մտահանգման առաջին նախադրյալը հետևյալն է. «Եթե հիմա պետք է լինի, ապագայում չի լինելու»: Երկրորդ նախադրյալն է. «Եթե ապագայում չպետք է լինի, հիմա է լինելու»: Այստեղ արդեն կա շեղում զուտ պայմանական մտահանգման տիպորինակից: Ըստ այդ տիպորինակի սխեմայի՝ կարելի է ասել. «Եթե Ա, ապա Բ», որին պետք է հաջորդի «Եթե Բ, ապա Գ» (կամ՝ ասույթների լեզվով արտահայտելու դեպքում $(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow r)$): Մինչդեռ Համլետի առաջադրած զուտ պայմանական մտահանգումն արտահայտվում է հետևյալ կերպ. «Եթե Ա, ապա $\neg$ Բ և եթե $\neg$ Բ, ապա Ա» կամ $(p \rightarrow \neg q) \wedge (\neg q \rightarrow p)$: Այստեղից Համ-

¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Քրուտյան Գ.**, Իմաստասիրական երկխոսություններ, հ. 2, Երևան, «Հայաստան», 1980, էջ 193:

² **Շեքսպիր Վ.**, Ընտիր երկեր երեք հատորով, խմբագրությամբ և առաջաբանով Հովհ.Մամիկոնյանի, հ. 1 (թարգմանությունը՝ Հովհ.Մասեխյանի և Խաչիկ Դաշտենցի), Երևան, «Հայպետհրատ», 1951, էջ 106:

³ Նույն տեղում, էջ 107:

լետը անցում է կատարում դեպի հետևյալ դատողությունը. «Եթե $\neg A$, ապա B », կամ ասույթների հաշվի լեզվով ($\neg q \rightarrow r$): Այս ոչ տիպոփինակ կշռադատության նպատակն է ցույց տալ, որ այդ մենամարտը կամ այժմ պետք է լինի, կամ ապագայում որևէ օր և ժխտում է այն հանգամանքը, թե այն չի կարող չլինել ո՛չ այսօր, ո՛չ էլ ապագայում որևէ օր: Եվ այս միտքը զուգակցվում է որոշակի մեկնաբանություններով, որոնք եթե հեռանում են զուտ պայմանական մտահանգման տիպոփինակից, ապա միայն մի նպատակով՝ առավել պարզ ու հստակ դարձնել Համլետի վճռականությունն իր որոշումը կատարելու տեսակետից: Միևնույն ժամանակ տվյալ օրինակը, իսկ սա եզակի չէ, ցույց է տալիս, որ բնական լեզվով արտահայտված կշռադատությունները շատ ավելի բազմազան են, քան վերջիններիս տրամաբանական տիպոփինակները և բացահայտ ու ոչ բացահայտ մտքերի զուգակցությամբ ու դրանց օգնությամբ կոչված են արտահայտելու մտքերի և զգացմունքների նրբերանգներ, որոնք միշտ չէ, որ կարելի է արտահայտել տրամաբանական սխեմաների միջոցով:

Պայմանական մտահանգման ձևով է արտահայտվում երկընտրանքը, որի մեծ նախադրյալը պայմանական դատողությունների կոնյունկցիա է, փոքր նախադրյալը հաստատում է մեծ նախադրյալի պայմանական դատողությունների հիմքերը, իսկ եզրակացությունը հաստատում է մեծ նախադրյալի պայմանական դատողությունների հետևանքները: Երբ լրաբերը հայտնում է Մակբեթին, թե Բիրնամի կողմից մի անտառ սկսեց շարժվել (ըստ էության դա եղել է վարագուրված զորք), Մակբեթն ասում է. «Ստախո՛ւ, սրիկա՛»: Լրաբերն արդարանում է.

«Թափեցեք գլխիս ձեր բարկությունը՝ եթե ճիշտ չէ այդ:

Երեք մղոնից կարող եք տեսնել առաջանալը:

Մի շարժուն անտա՛ռ, ասում եմ, տեր իմ»:

Հետևում է Մակբեթի սպառնալիքը.

«Եթե սուտ է այդ՝ առաջին ծառից քեզ կախել կըտամ,

Մինչև որ քաղցը կոնծացնե քեզ: Իսկ եթե ճիշտ է,

Փոյթս չէ, եթե դու ինձ նույնն անես»⁴:

Այս դեպքում արդեն, ըստ էության, Մակբեթի սպառնալիքն ընդունում է երկընտրանքի ձև: Այն կարելի է վերաշարադրել հետևյալ կերպ. «Եթե լրաբերը սուտ է ասում, ապա ես նրան կախել կտամ ծառից, իսկ եթե նա ճիշտ է ասում, ապա նա էլ կարող է ինձ հետ վարվել նույն կերպ: Բայց նա կամ սուտ է ասում,

⁴ Նույն տեղում, էջ 278:

կամ ճիշտ: Հետևաբար, կամ ես պետք է նրան կախեմ ծառից, կամ էլ նա ինձ»: Սակայն, այնուամենայնիվ, որոշ մեկնաբանություններ կամ մտորումներ զուգակցված են անգամ այս պարզ երկրնտրանքի հետ, որոնք առնվազն ցույց են տալիս տրամաբանականի և հոգեբանականի զուգակցումը հարցի քննարկման ընթացքում: Շատ տեղին է անմիջապես երկրնտրանքին հետևող՝ Մակբեթի հետևյալ երկմտությունը.

«...Ես սկսում եմ

Կասկած հղանալ չար սատանայի երկմիտ խոսքի վրա,

Որ սուտ է ասում ճշմարտի նման...»⁵:

Շեքսպիրի հերոսներից մեկը՝ Էդմոնդը, դիմելով զինվորականներից մեկին, տալիս է առաջադրանք և դրա կատարումը կամ չկատարումը կապում է զինվորականի ապագայի հետ: Այդ պայմանը Էդմոնդն արտահայտում է հետևյալ խոսքերով.

«Եթե կատարես՝ ինչ ոչ այս թղթում

Քեզ հրամայված է, փառքի շավիղը

Կըբանաս դու քեզ»⁶:

Եվ ապա.

«Կամ ասա՝ «կանեմ», կամ բախտդ փնտրիր

Այլ միջոցներով»⁷:

Սա խիստ մոտենում է հիմնականից երկրնտրանքի տիպորինակին: Եթե... հաշվի չառնենք այն մտքերը, այն բացատրություններն ու մեկնաբանությունները, այն հիմնավորումները, որ տրված են, թեկուզև համառոտ, տվյալ երկրնտրանքի մեծ նախադրյալի և եզրակացության միջև: Նախ, մինչև մեծ նախադրյալի ձևակերպումը Էդմոնդը, դիմելով գնդապետին, հիշեցնում է, որ արդեն մեկ աստիճանով բարձրացրել է նրա զինվորական կոչումը: Դա հավանաբար ասում է նրան ոգևորելու համար և հավատացնելու, որ իր նոր խոստումն էլ կկատարի: Խոստումից հետո, որն արտահայտված է մեծ նախադրյալով, Էդմոնդը խրատում է գնդապետին.

«...Իմացի՛ր դու այս.

Մարդիկ այնպես են, ինչպես աշխարհը.

Լինել փափկասիրտ՝ անվայել բան է

⁵ Նույն տեղում, էջ 278:

⁶ Նույն տեղում, էջ 393:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

Զինվորի համար: Այս մեծ պաշտոնը,
Որ հանձնում են քեզ, վիճելի բան չէ»⁸:
Եվս մեկ օրինակ Շեքսպիրի «Վենետիկի վաճառականը» կատակեր-
գությունից.

«Պորցիա. Սպասիր, հրեա: Օրենքը քեզնից դեռ պահանջ ունի:
Մեր վենետիկյան օրենքների մեջ հիշատակված է,
Որ եթե երբեք հաստատվի օտար մի մարդու վրա,
Որ նա ուղղակի կամ անուղղակի փորձեր է արել
Մի քաղաքացու կյանքը բառնալու,
Նա, որի ընդդեմ օտարականը դավ լարած լինի,
Պետք է ստանա նրա գույքի կեսը:
Մյուս կեսն էլ գրավվի հօգուտ պետության գաղտնի սնդուկին.
Իսկ հանցավորի կյանքը կախված է
Միմիայն դուքսի ողորմությունից՝ ամեն ձայնի դեմ:
Եվ քո պարագան, ասում եմ նույնն է.
Քանզի հայտնվեց, հրապարակային դատավարությամբ,
Որ անուղղակի, նույնիսկ ուղղակի
Ամբաստանյալի բուն իսկ կյանքի դեմ դու դավ ես նյութել.
Որով ընկել ես նույն վտանգի մեջ,
Որ մի քիչ առաջ հիշատակեցի:
Զոքի՛ր ուրեմըն, և հայցի՛ր դուքսի ողորմությունը»⁹:

Այս դեպքում առավել ևս հասկանալի է դառնում պայմանական կա-
տեգորիկ մտահանգման տրամաբանական կառուցվածքը, այն է՝ «Եթե Ա,
ապա Բ: Ա, հետևաբար Բ», ասույթների հաշվի լեզվով՝ (p-q)՝p, հետևաբար՝ q:
Եվ, այնուամենայնիվ, կշռադատության ողջ ընթացքում զգացվում է լրացուցիչ
մեկնաբանությունների դերը արտաձված եզրակացության կանոնավորության
մեջ համոզելու գործում: Մյուս կողմից էլ նկատում ենք գրեթե բացարձակ
համընկնում մտքի տիպօրինակի և ոչ տիպօրինակ շարադրանքի միջև:

Մեկ այլ դեպքում Շեքսպիրի դիտարկված նույն կատակերգությունում
կարդում ենք.

«Ով սրտով գոհ է, վարձատրված է.
Ես էլ շատ գոհ եմ ձեզ ազատելով:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁹ Նույն տեղում, էջ 561:

Ուրեմն այդ ձևով համարում եմ ինձ վարձատրված»¹⁰:

Մտքի ձևերի տրամաբանական տիպօրինակի և ոչ տիպօրինակի նման հարաբերակցությունները տեղի ունեն մտքի ձևերի շաղկապման կանոնների դաշտում ևս: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է մտքի ձևերի շաղկապումն ապահովող կանոններին՝ նույնության, հակասության, երրորդի բացառման և բավարար հիմունքի օրենքներին, որոնք գրականության մեջ հաճախ անվանվում են «տրամաբանության հիմնական օրենքներ»: Ուշադրություն դարձնենք Շեքսպիրի «Համլետից» վերցված հետևյալ հատվածի վրա.

«Օգրիկ. Սիրելի տեր իմ, եթե ձերդ բարձրությունը ժամանակ ունի՝

Կուզեի ձեզ մի բան հաղորդել նորին վեհափառության կողմից:

Համլետ. Ամենախորին ուշադրությամբ պատրաստ եմ լսել, պարոն:

Բայց ձեր գլխարկը այն բանի համար գործածեցեք, ինչի համար, որ շինված է. դա գլխի համար է:

Օգրիկ. Շնորհապարտ եմ ձերդ բարձրության, շատ շոգ է:

Համլետ. Ոչ, հավատացեք. նույնիսկ շատ ցուրտ է. հողմը հյուսիսային է:

Օգրիկ. Այո, իսկապես, մի քիչ ցուրտ է:

Համլետ. Բայց և այնպես՝ կարծեմ շատ խեղդող տոթ է, կամ գուցե իմ խառնվածքը...

Օգրիկ. Սաստի՛կ, տեր իմ. շատ խեղդող օդ է. կարծես թե... չեմ կարող ասել որչա՛փ.. բայց, տեր իմ, նորին վեհափառությունը հրամայեց ինձ, որ գամ ձեզ իմաց տամ, թե նա ձեր վրա մի մեծ գրավ է բռնել: Ահա, տեր իմ, բանն ինչ է»¹¹:

Ակնհայտ է, որ Օգրիկն իր պատասխաններում անընդհատ ընկնում է հակասությունների մեջ, և հակասության օրենքի պահանջի խախտումները, թերևս, բացատրվում են ոչ թե տրամաբանական կանոնների չիմացությամբ, այլ հոգեբանական դրդապատճառներով: Նա ամեն կերպ փորձում է սիրաշահել Համլետին, իսկ վերջինս միտումնավոր հակասական գնահատականներ է տալիս նույն երևույթներին՝ ցույց տալու համար պալատականի մտածելակերպի ոչ ինքնուրույնությունը:

Ուշագրավ է մեկ օրինակ ևս: Երբ Կապուլետին՝ Ջուլիետայի հայրը, պահանջում է, որ դուստրը խզի կապերը Ռոմեոյի հետ և ամուսնանա կոմս Պարիսի հետ, իսկ Ջուլիետան, ինքն իրեն հակասելով, ցույց է տալիս, որ

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 562:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 104:

համաձայն է հոր հետ և միևնույն ժամանակ չի կարող կատարել նրա առաջարկը, ապա հայրն այստեղ նկատում է տրամաբանական հակասություն և աղջկան համարում «հիմար իմաստակ»¹²: Սա ևս ցույց է տալիս, թե մարդիկ ինչպես կարող են ընկնել հոգեբանական այնպիսի վիճակի մեջ, որ նրանց ասածները թվան տրամաբանական այս կամ այն կանոնի խախտում, մինչդեռ իրականում այդպիսի տպավորության պատճառը ոչ թե տրամաբանության կանոնների իմացության պակասն է, այլ այն ներքին խռովքը, ինչի պայմաններում նրանք արտահայտում են իրենց մտքերը: Եվ այդ տարբերությունը հասկանալու և ըստ էության արժևորելու համար նույնպես անհրաժեշտ է համեմատել տվյալ կշռադատությունը մտածողության կանոնների տիպոքինակների հետ և պարզաբանել, թե ինչով են պատճառաբանված կենդանի խոսքի մեջ թույլ տրված հակասությունները:

Ահա և մեկ այլ օրինակ քննարկվող հարցի համատեքստում: Ամուսինը դիմում է կնոջը. «Մենք կարող ենք բնակություն հաստատել կամ Դիլիջանում, կամ էլ Սևանում: Այլ ընտրություն չկա»: Որոշ մտորումներից հետո կինը պատասխանում է. «Ես չեմ ցանկանում ապրել Դիլիջանում»: Կնոջ ասածը չի կարելի համարել ամուսնու հարցի ստույգ պատասխանը:

Եթե դիմենք սիմվոլների լեզվին, ապա ամուսնու ասածը կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևով.

Ա-ն կամ Բ է, կամ Գ:

Ա-ն Բ չէ:

Ըստ մտքի տիպական ձևերի՝ այս երկու նախադրյալներից պետք է թխի, որ Ա-ն Գ է, այսինքն՝ տրամաբանական կլիներ, եթե կինը պատասխաներ, թե ինքը գերադասում է ապրել Սևանում, սակայն նրա իրական պատասխանն այն է, որ ինքը չի ցանկանում ապրել Դիլիջանում, որը չի նշանակում, թե կցանկանար ապրել Սևանում: Տվյալ դեպքում հնարավոր է, որ կինը ասեր, թե ինքը չի ցանկանում ապրել ո՛չ Դիլիջանում, ո՛չ էլ Սևանում: Իսկ դա չի համապատասխանում մտքի տվյալ տիպոքինակ ձևին:

Մտքի տիպոքինակ և ոչ տիպոքինակ ձևերի փոխհարաբերությունը կարելի է նմանեցնել ծառերի երկու տարբեր վիճակների: Առաջին վիճակը, երբ ծառը ինչ-որ իմաստով քողարկում է իր իրական պատկերը, երբ այն պարուրված է տերևներով, մրգերով և ունի կոտրված ճյուղեր և ճյուղեր, որոնք պատրաստ են կոտրվելու ամեն մի նոր ցնցումից, և երբ ծառը ազատված է

¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 470:

այդ բոլոր «հագուստներից» և հնարավոր «վարագույրներից»: Միայն «տերևաթափից» (մրգերից և այլ ավելորդ և կոտորտված ճյուղերից) հետո ծառը կարող է ցույց տալ իր իսկական դեմքը: Այդ գործընթացը մենք պայմանականորեն կարող ենք անվանել «ծառի տերևաթափ»: *Տերևաթափ* հասկացությունը տարածելով մտքի ձևերի վրա՝ հարաբերական իմաստով կարելի է ասել մտքի տվյալ ձևը տիպորինա՞կ է, թե՞ ոչ տիպորինակ:

Մտքի ոչ տիպորինակ ձևերի համեմատությունը դրանց տրամաբանական կմախքների հետ հատկապես անհրաժեշտ է թարգմանչի համար: Այն կարևորագույն դեր ունի ինչպես թարգմանավոր ստեղծագործության տրամաբանական կողմն ապահովելու, այնպես էլ տրամաբանականը պարուրած հոգեբանական ելևէջների զգացումային շերտավորումների առանձնահատկություններն ըմբռնելու և մի լեզվից մյուսը փոխադրելու համար: Սակայն դա պետք է ոչ միայն թարգմանչին: Յուրաքանչյուր ոք, ով ուսումնասիրում է այս կամ այն աշխատությունը, հատկապես գիտության բնագավառում, հնարավորություն ունի մտքի ոչ տիպորինակ ձևը հանգեցնելու տիպորինակ ձևի և ավելի ստույգ հասկանալու ուսումնասիրվող խնդիրը:

ՄԵԶԲԵՐՎԱԾ ԵՎ ՀՂՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բրուտյան Գ. (1980), Իմաստասիրական երկխոսություններ, հ. 2, Երևան, «Հայաստան», 446 էջ:

Շեքսպիր Վ. (1951), Ընտիր երկեր երեք հատորով, խմբագրությամբ և առաջաբանով Հովհ. Մամիկոնյանի, հ. 1 (թարգմանությունը՝ Հովհ. Մասեհյանի և Խաչիկ Դաշտենցի), Երևան, «Հայպետհրատ»:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բոլոր ժամանակներում տրամաբանները ձգտել են առավելագույն չափով պարզեցնել մտքի ձևերը՝ փորձելով այդ կերպ հանգել ոչ միայն ճշմարիտ, այլև հնարավորինս պարզ եզրակացությունների: Մտքի «պարզեցված» ձևերը հողվածում դիտվել են որպես մտքի տիպորինակ ձևեր, որոնց ձևով կատարված եզրահանգումներն այսպես կոչված «մաքուր» ձևով որպես կանոն հազվադեպ են հանդիպում առօրյա կյանքում, գիտական հետազոտություններում, գեղարվեստական գրականության մեջ կամ հաղորդակցական բնույթի հաղորդումներում: Բնական լեզվով արտահայտված կշռադատությունները շատ ավելի բազմազան են, քան վերջիններիս տրամաբանական տիպորինակները և բացահայտ ու ոչ բացահայտ մտքերի զուգակցությամբ ու դրանց օգնությամբ

կոչված են արտահայտելու մտքերի և զգացմունքների նրբերանգներ, որոնք միշտ չէ, որ կարելի է արտահայտել տրամաբանական սխեմաների միջոցով: Այդ է պատճառը, որ ավելի հաճախ գործածվում են մտքի ոչ տիպորինակ ձևերը, որոնցում օգտագործվում է նաև լրացուցիչ տեղեկությո՞ւթ, որի բնույթը կախված է այն բանից, թե ինչ ոլորտում է գործառնում տվյալ մտահանգումը, և որը կարող է ուժեղացնել մի դեպքում զգացմունքային ազդեցությունը, մեկ այլ դեպքում՝ համոզելու հնարները և նման կարգի այլ գործոններ: Այդպիսի դեպքերում, որպես օրենք, պահպանվում է կշռադատության տրամաբանական կառույցը, որը հիշատակված լրացուցիչ գործոնների հետևանքով դառնում է ոչ բացահայտ և բացահայտ դառնալու համար կարիք ունի որոշակի կերպարանափոխությունների, փոխակերպումների:

Մտքի տիպորինակ ձևեր կարելի է համարել նաև տրամաբանական նշանները, փոփոխականները, տրամաբանական հաստատուններն ու շաղկապները, որոնք թեև միակերպ չեն նշվում և կարող են փոխարինվել այլ սիմվոլներով, սակայն դրանից տրամաբանական իրողությունը և դիտարկվող բանաձևերի նշանակությունը չի փոխվում:

Բանալի բաներ - մտքի տիպորինակ ձևեր, մտքի ոչ տիպորինակ ձևեր, մտքի տիպորինակ և ոչ տիպորինակ ձևերի փոխհարաբերությունը, մտահանգման տրամաբանական կառույց, տրամաբանական փոփոխականներ, տրամաբանական հաստատուններ ու շաղկապներ, տրամաբանական սխեմաների, տրամաբանականի և հոգեբանականի զուգակցումը, մտքի ձևերի շաղկապման կանոնների դաշտ, թարգմանվող ստեղծագործության տրամաբանական կողմ, թարգմանվող ստեղծագործության հոգեբանական ելևէջների զգացումային շերտավորումներ:

К ВОПРОСУ О ВОСПРИЯТИИ НЕТИПИЧНЫХ ФОРМ МЫСЛИ

АСМИК ОГАНИСЯН

Во все времена логики старались насколько возможно упростить формы мысли, таким образом пытааясь достичь не только истинных, но и максимально простых выводов. «Упрощенные» формы мысли рассмотрены в статье в качестве типичных форм мысли, выводы, сделанные по их форме (в так называемом «чистом» виде), как правило, в повседневной жизни, научных исследованиях, в художественной литературе или в информативных статьях встречаются редко. Рассуждения, выраженные естественным языком, намного разнообразней их логических типичных форм и призваны благодаря сочетанию

явных и неявных мыслей выражать оттенки мыслей и чувств, которые не всегда возможно выразить при помощи логических схем. Именно это является причиной употребления нетипичных форм мысли, в которых используется также дополнительная информация, суть которой зависит от того, в какой сфере функционирует данное умозаключение, и может усилить в одном случае чувственное воздействие, в ином случае – способы убеждения и иные факторы подобного типа. В таких случаях, как правило, сохраняется логическая структура рассуждения, которая в результате отмеченных дополнительных факторов становится неявной, а для того чтобы стать явной, нуждается в определенных трансформациях.

В качестве типичных форм мысли можно рассмотреть также логические знаки, переменные, логические константы и союзы, которые хотя и отмечаются не одинаково и могут быть заменены иными символами, однако не меняют логическую действительность и значение рассматриваемых формул.

Ключевые слова – типичные формы мысли, нетипичные формы мысли, соотношение типичных и нетипичных форм мысли, логическая структура умозаключения, логические переменные, логические константы и союзы, логические схемы, сочетание логического и психологического, поле правил соединения форм мысли, логическая сторона переводимого произведения, психологические элементы чувственных пластов переводимого произведения.

THE UNDERSTANDING OF NON-MODEL FORMS OF MIND

HASMIK HOVHANNISYAN

At all times logicians have been keen on simplifying forms of mind by trying to come as far as possible not only to real but also to simple conclusions. In this article “simplified” forms of mind are regarded as mind model forms. Conclusions drawn with the help of the so called “plain (bare)” forms, as a rule rarely occur in scientific works, literature, everyday life, or in communicative actions. Discernments expressed in natural language are much more diverse than those expressed in logical models. They, thanks to their conjunction with explicit and non-explicit thoughts are designed to express subtle nuances of thought, feelings or emotions, which are not always possible to express by logical diagrams. That is why non-model forms of mind are more frequently utilized. These non-model forms make also use of additional information the essence of which depends on the sphere where these deductions function and can, on the one hand, strengthen the

emotional impact, and on the other, enforce the means of persuasion and some other similar factors. In such cases, as a rule, the logical structure of a judgement is maintained which as a result of the above mentioned additional factors becomes obscure and needs certain transformations, conversions to become obvious.

Logical signs, variables, constants and conjunctions can as well be considered as model forms of mind. Although they are not represented in the same manner and are liable to be replaced by other symbols, their logical reality and the significance of the considered formulas do not change.

Key words – model forms of mind, non-model forms of mind, interrelation of model and non-model forms of mind, logical structure of deduction, logical variables, logical constants and conjunctions, logical diagrams, the conjunction of logic and psychology, the field covering mind form combining laws, the logical side of the translated work, the emotional levels of the psychological modulations of the translated work.